

UDK: 376.7 (497.6) "1918/1941"

Izvorni naučni rad

ŠKOLE SA NJEMAČKIM NASTAVNIM JEZIKOM U BOSNI I HERCEGOVINI (1918–1941)¹

Enes S. Omerović

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Apstrakt: Položaj nacionalnih manjina u nekom društvu možemo pratiti kroz različite segmente života, ali se možda najbolje može sagledati kroz prosvjetne prilike, odnosno školovanje djece iz manjinske populacije. U ovom radu na osnovu neobjavljenih i objavljenih arhivskih izvora analizira se i rekonstruira pitanje škola sa njemačkim nastavnim jezikom u BiH između dva svjetska rata. Analizom i rekonstrukcijom ovog pitanja obuhvaćeni su zakonodavna aktivnost organa vlasti koja je bila usmjerena na školovanje djece iz manjinske populacije, brojno stanje i teritorijalni raspored škola, nastavni planovi i programi te udžbenici po kojima je izvođena nastava, broj učenika i broj učitelja angažiranih u nastavi na njemačkom jeziku.

Ključne riječi: Nijemci, njemački jezik, osnovne škole, BiH, Kraljevina SHS/Jugoslavija

Abstract: The position of national minorities in a society can be traced and followed through different aspects of life. The best way to analyze and comprehend this particular question is through educational opportunities i.e. the education of children from minority populations. This paper, based on unpublished and published archive sources and documents, analyzes

¹ Ovaj članak je nastao u okviru rada na projektu *Nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*, koji je realiziran kao individualni projekat u Institutu za historiju Univerziteta u Sarajevu, a pod istim naslovom odbranjen je i kao doktorat na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

and reconstructs positions and the role of schools in the German language in Bosnia and Herzegovina between the two WW-s. Analysis and reconstruction, of this specific research, covers several items: authorities' legislative activities directed towards the education of children from minority populations, total number of schools and their locations, curriculums, textbooks (used in the teaching process), the number of pupils as well as the number of teachers involved in the teaching process.

Keywords: Germans, German language, primary schools, Bosnia and Herzegovina, The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians/Yougoslavia

Položaj pripadnika nacionalnih manjina u svakom, pa i bosanskohercegovačkom društvu možemo pratiti kroz različite segmente života, ali se možda najbolje može sagledati kroz prosvjetne prilike, odnosno školovanje djece iz manjinske populacije. Služeći i kao instrument za razvijanje nacionalne svijesti, škole mogu imati značajnu ulogu u izgradnji i očuvanju nacionalnog identiteta kod pripadnika manjinskih zajednica, ali i u procesu asimilacije manjinskog stanovništva u jednom društvu. Zato nam pitanje školovanja pripadnika njemačke manjine u BiH između dva svjetska rata može pokazati kakav je bio odnos državnih organa prema ovoj, ali posredno i prema drugim manjinama.

Škole sa manjinskim nastavnim jezicima u BiH otvarane su još u osmanskome periodu (jevrejske škole u kojima su djeca dobijala vjersku poduku), ali najveći broj potječe iz vremena austrougarske uprave, kada je u BiH otvoreno šezdesetak četverogodišnjih osnovnih, viših i srednjih škola sa manjinskim nastavnim jezicima. Te škole su imale različit status, odnosno bilo je državnih (narodnih), privatnih i konfesijskih škola. Među njima najbrojnije su bile škole i odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom i do 1918. godine u BiH otvoreno je 40 osnovnih, četiri više djevojačke i dvije srednje škole,² dok su ostale manjine imale relativno

² Kroz izvore i literaturu do sada smo utvrdili da su škole ili odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom otvorene i radile (duže ili kraće vrijeme) u njemačkim seoskim i industrijskim kolonijama, te većim gradskim centrima. Status narodnih (državnih) imalo je osam osnovnih škola u Franz-Jozefsfeldu (k. Bijeljina), Branjevu (k. Zvornik), Glogovcu / Schutzbergu (k. Prnjavor), Šibovskoj (k. Prnjavor), Tesliću (k. Tešanj), Franje Ferdinanda Visu (k. Tešanj), Kreki (k.

mali broj škola – Mađari 9 (6 osnovnih škola, 2 vrtića i nižu gimnaziju), Poljaci 5, a Italijani i Česi po jednu školu sa nastavom na maternjem jeziku.³

Većina osnovnih škola osnovanih u BiH tokom austrougarskog perioda sa stranim nastavnim jezicima radile su i u vrijeme smjene vlasti 1918. godine. Novi organi vlasti, bilo da je riječ o privremenim (narodna vijeća) ili stalnim, od početka su se bavili manjinskim školstvom, te su uredbama, naredbama, pravilima i zakonima nastojali smanjiti njihov broj, a preostale staviti pod čvrstu kontrolu države.

Tuzla) i Opsječkom (k. Banja Luka). Vjerskih (konfesijskih) osnovnih škola sa njemačkim nastavnim jezikom bilo je dvanaest, i to u Ober Windhorstu, Mittel Windhorstu i Unter Windhorstu (k. Bosanska Gradiška), Rudolfstalu (k. Banja Luka), dvije u Sarajevu (Rimokatolička djevojačka osnovna škola u Zavodu sv. Augustina, Rimokatolička osnovna škola u Zavodu sestara Uršulinaka u Novom Sarajevu), u Banjoj Luci (Rimokatolička osnovna škola sestara “Dragocjene krvi Isusove” u Samostanu Marija pomoćnica u Banjoj Luci), u Budžaku pored Banje Luke (odjeljenje sa njemačkim nastavnim jezikom u Samostanu Nazaret sestara Družbe klanjateljica krvi Kristove), u Mostaru (odjeljenje Osnovne škole u Zavodu milosrdnih sestara sv. Vinka), Tuzli (odjeljenje Rimokatoličke osnovne škole u Zavodu sestara “Božje Ljubavi”), u Zenici (odjeljenje sa njemačkim nastavnim jezikom u Rimokatoličkoj osnovnoj školi) i Bosanskom Brodu (Privatna osnovna škola Društva “Verein dar Deutschen” u Zavodu sestara sv. Križa). Privatnih osnovnih škola sa njemačkim nastavnim jezikom bilo je dvadeset, i to u Sarajevu (Privatna osnovna škola sa njemačkim nastavnim jezikom “Braće kršćanskih škola”), Dubravi, Vrbaškoj i Trošeljima (k. Bosanska Gradiška), Lukavcu (k. Tuzla), Jajcu (k. Jajce), Drvaru i Oštrelju (k. Bosanski Petrovac), Vučjoj Poljani i Mijačići (k. Ključ), Dobrljinu (k. Bosanski Novi), dvije škole u Zavidovićima (k. Žepče), Potocima (k. Glamoč), Čardaku (k. Varcar-Vakuf), Trebinju (k. Trebinje), Kralupima (k. Visoko), Svilaju (k. Derventa) te Vranovcu i Prosari (k. Bosanska Dubica). Pored navedenih osnovnih škola radile su i četiri više djevojačke osnovne škole u sklopu nekih koje su već navedene: u Sarajevu u Zavodu sv. Augustina, u Jajcu Viša škola “Elektr. dioničarskog društva”, u Tuzli u Zavodu sestara “Božje Ljubavi” i u Banjoj Luci u Zavodu sestara “Dragocjene krvi Isusove”. U Sarajevu su postojale i dvije srednje škole sa njemačkim nastavnim jezikom. Prva je bila *Militär-Knaben-Pensionat* (Vojni pansion za dječake) i ona je pružala pripremno obrazovanje za Bečku kadetsku školu. Druga je bila Privatna njemačka gimnazija, osnovana prije početka Prvog svjetskog rata, a koju su finansirali njemački privrednici. Nabrojane škole sa njemačkim nastavnim jezikom ne spominju se na jednom mjestu. Spisak je sastavljen na osnovu nekoliko arhivskih dokumenata i literature: Arhiv BiH (dalje: ABiH), Narodna vlada Narodnog vijeća SHS za BiH (dalje: NVSHS), 13680 prez; *Školski Glasnik*, god. X, Sarajevo, 28. februar 1919, 12-14; Fritz Hoffman, *Das Schickal der Bosniendeutschen in 100 Jahren von 1878-1978*, 1982, 24-27; Mitar Papić, *Školstvo u BiH za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972, 46-50; Vojislav Bogičević, *Istorija razvitka osnovnih škola u BiH u doba turske i austrougarske uprave (1463-1918)*, Zavod za izdavanje udžbenika BiH, Sarajevo, 1965, 241-243. i 246-247; Franjo Marić i Anto Orlovac, *Banjolučka biskupija u riječi i slici od 1881. do 2006. godine*, Biskupski ordinarijat/Zagreb: Vikarijat Banjolučke biskupije, Banja Luka, 2006, 585-598; Božo Goluža, *Katolička crkva u BiH 1918-1941. BiH-zemlja katolika, pravoslavaca i muslimana*, Teološki institut, Mostar, 1995, 148-150.

³ Enes Omerović, *Nacionalne manjine u BiH (1918-1941)*, doktorska disertacija odbranjena 16. oktobra 2017. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, 148-150.

Školsko zakonodavstvo

Preuzimanjem vlasti u Bosni i Hercegovini 1918. godine Narodno vijeće i Narodna vlada naslijedili su i nastavili primjenjivati i zakone koji su regulirali pitanje školstva. U to vrijeme nije bilo moguće donositi nove zakone, ali su novi organi vlasti nastojali naslijedenu zakonsku regulativu mijenjati u onom obimu koji je odgovarao nastalim promjenama. Zbog toga su se prvo privremeni, a zatim i stalni organi vlasti, kako u Sarajevu tako i u Beogradu, između ostaloga bavili i pitanjima školstva, te su donosili različite naredbe, uredbe, pravila i zakone kako bi uredili pitanje školstva, a u njemu i školovanja pripadnika nacionalnih manjina.

Narodna vijeća, kao privremeni organi vlasti u BiH, neposredno nakon preuzimanja vlasti, tokom novembra 1918. godine, počela su se baviti i pitanjem škola sa stranim nastavnim jezicima. Mjesna narodna vijeća u nekim industrijskim centrima prije bilo kakvih instrukcija Glavnog odbora Narodnog vijeća ili Narodne vlade pokušala su riješiti pitanje škola sa stranim nastavnim jezicima zabranjujući njihov dalji rad.⁴ Tokom novembra 1918. godine o školama sa stranim nastavnim jezicima raspravljano je i na sjednicama Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS za BiH i 25. 11. 1918. godine donesena je odluka da se dozvoli opstanak osnovnih škola sa stranim nastavnim jezicima u zemljoradničkim kolonijama i privremeno u industrijskim kolonijama sa većim brojem stranih radnika. Sve druge škole sa stranim nastavnim jezicima trebale su biti odmah zatvorene.⁵ Narodna vlada uskoro je izdala i konkretne naredbe. Prvo je 27. 11. 1918. godine zabranjen rad svim srednjim školama u BiH sa njemačkim i mađarskim nastavnim jezikom,⁶ i ovom naredbom praktično je stavljena tačka na postojanje srednjih škola sa njemačkim i mađarskim nastavnim jezikom u BiH tokom međuratnog perioda. Dva dana kasnije, 29. 11. 1918. godine, objavljena je i naredba o osnovnim i višim djevojačkim školama prema kojoj je trebalo odmah zatvoriti osam osnovnih i četiri više djevojačke privatne i konfesijske škole sa njemačkim nastavnim jezikom (u Sarajevu, Tuzli, Banjoj Luci, Bosanskom Brodu, Mostaru, Trebinju i Jajcu) i pet privatnih osnovnih škola sa mađarskim nastavnim jezikom (dvije u Sarajevu, te po jedna u Brčkom, Bijeljini i Mostaru),

⁴ ABiH, Zemaljska vlada za BiH (dalje: ZVBiH), (opća), k. 62, sign. 87/198/1; ABiH, ZVBiH (opća), k. 26, sign. 47/1/99.

⁵ *Narodno vijeće SHS za BiH. Narodna vlada i Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za BiH. Inventari i građa* (ur. Andrej Rodinis), Arhiv BiH, Sarajevo, 2008, 49.

⁶ ABiH, NVSHS (opća), k. 5, sign. 67/4.

a dozvoljen je nastavak rada u 29 osnovnih škola (9 narodnih, 4 konfesijske i 16 privatnih) sa stranim nastavnim jezikom.⁷

U spomenutoj naredbi Narodne vlade za BiH jasno su definirani i uvjeti pod kojima je dozvoljen dalji rad za 29 osnovnih škola sa stranim nastavnim jezicima. Iz ovih škola odmah je trebalo ispisati svu djecu kojoj je maternji jezik bio srpski, hrvatski ili slovenački, u tim školama se kao obavezan predmet u II, III i IV razredu morao izučavati srpski ili hrvatski jezik sa 5 časova sedmično, osnove geografije i historije trebalo je također podučavati na srpskom ili hrvatskom jeziku, sve su ove škole bile obavezne zatražiti odobrenje za nastavak rada, a formulari i svjedodžbe morale su biti na srpskom ili hrvatskom jeziku.⁸ Ovim je manjinsko školstvo u BiH značajno reducirano i prije stvaranja Kraljevstva SHS, a stvoreni su i uvjeti da se taj proces nastavi u narednom periodu. Slični procesi, odnosno redukcija manjinskog školstva dešavaju se i na drugim teritorijama koje će 1. 12. 1918. godine ući u sastav Kraljevstva SHS, a ona je nastavljena i nakon 1. 12. 1918. godine u svim njegovim dijelovima. Premda su redukcijom manjinskog školstva bile pogođene sve manjinske zajednice, u nekim dijelovima Kraljevstva SHS pojedine manjine bile su više izložene ovom procesu. U Makedoniji i na Kosovu u prvom talasu zatvorene su bugarske, albanske i cincarske škole, dok su turske zatvorene tek u narednim godinama. Na prostoru Vojvodine neposredno nakon stvaranja Kraljevstva SHS najveće štete pretrpjele su mađarske škole, čiji je broj drastično smanjen, dok su istovremeno Nijemci na istom prostoru uspjeli osnovati nekoliko škola sa njemačkim nastavnim jezikom. Mađarske škole su i na prostoru Hrvatske bile na udaru nakon promjena 1918. godine i samo su rijetke preživjele. Dok su u Vojvodini Nijemci uspjeli čak osnovati nekoliko novih škola, u Sloveniji su njemačke škole desetkovane.⁹ Očigledno je da su u prvim godinama nakon stvaranja Kraljevstva SHS presudnu ulogu u određivanju stava prema manjinskim školama imali specifični (lokalni) odnosi (sada) većinskog i (tek nastalog) manjinskog stanovništva, ali

⁷ ABiH, NVSHS, sign. 13680/prez; *Školski glasnik*, god. X, 28. februar 1919, 12-14. Čini se da u Narodnoj vladi i Narodnom vijeću u tom trenutku nisu raspolagali tačnim informacijama o broju škola sa stranim nastavnim jezicima, te istom naredbom pozivaju lokalne organe vlasti da ih obavijeste ukoliko postoje i druge škole koje nisu izričito navedene u naredbi. Da je zaista bilo tako, možemo vidjeti na primjeru škole sa italijanskim nastavnim jezikom u Mahovljanima i škole sa mađarskim nastavnim jezikom u Vučjak-Jasici, koje se ne spominju u navedenoj naredbi, ali koje su, sudeći po drugim arhivskim dokumentima, u to vrijeme radile.

⁸ ABiH, NVSHS, sign. 13680/prez; *Školski glasnik*, god. X, 28. februar 1919, 12-14.

⁹ Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva: Nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2005, 225-231.

su i svi kasniji postupci centralnih jugoslavenskih vlasti išli u pravcu reduciranja i stavljanja pod strogu državnu kontrolu manjinskog školstva. Pored reduciranja manjinskog školstva, u vremenu konsolidiranja države tom se procesu polahko pridruživalo i nastojanje da se kroz ideologiju nacionalnog i državnog jedinstva postepeno brišu nacionalne, vjerske i kulturne razlike između jugoslavenskih državljana, uključujući tu i pripadnike manjina.

Nakon stvaranja Kraljevstva SHS na njegovom teritoriju je važilo ukupno 37 različitih zakonskih propisa (zakona, uredbi, naredbi i sl.) koji su regulirali rad osnovnih škola.¹⁰ Od tog broja na teritoriji BiH važeći su bili *Zakon o obaveznoj nastavi* od 28. 6. 1911. godine i *Zakon o osnivanju, izdržavanju i nadzoru zavoda za nastavu i vaspitanje djece* od 25. 2. 1913. godine.¹¹ Velike su razlike bile između pojedinih historijskih pokrajina u trajanju osnovnoškolskog obrazovanja (četverogodišnje, petogodišnje, šestogodišnje i osmogodišnje osnovne škole), školskim sistemima, nastavnim planovima i programima, zadacima škole itd.¹² Pravna neujednačenost školskog zakonodavstva u Kraljevini SHS nije bila kratkotrajna i trebalo je više od 10 godina da se donese jedinstven zakon o ovoj problematici, a kojim bi istovremeno bilo riješeno i pitanje manjinskog školstva na jedinstven način. Volje za taj posao nije nedostajalo, pa je već u prvoj polovini 1919. godine izrađen prvi projekt jedinstvenog zakona o osnovnim školama, koji je sadržavao i odredbe o školovanju na jezicima nacionalnih manjina. Međutim, ovaj zakonski projekt nije usvojen, kao što nisu usvojeni ni zakonski projekti o osnovnim školama iz 1921, 1922, 1925, 1927. i 1928. godine. Svaki od njih je sadržavao i odredbe o školovanju djece manjina na maternjem jeziku. Ovo neusvajanje jedinstvenog zakona o osnovnim školama bilo je posljedica unutrašnjopolitičkih kriza u Kraljevini SHS, a ne nastojanja da se ne donesu odredbe o manjinskom školovanju, iako je otpor prema tome postojao.¹³

I pored ove pravne neujednačenosti, Ministarstvo prosvete je tokom dvadesetih godina XX stoljeća uspjelo osigurati kakvu-takvu jednoobraznost na cijeloj teritoriji države donošenjem propisa o trajanju školske godine, školskim praznicima, izdržavanju škola, institucijama školskih nadzornika i inspektora, stanarini

¹⁰ Isto, 233.

¹¹ Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941. Deo 2, Škola i crkva*, Stubovi kulture, Beograd, 1997, 117-118; Momčilo Isić, *Osnovno školstvo u Srbiji 1918-1941*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2005, (*Knj. II*), 7-8.

¹² M. Isić, *Osnovno školstvo u Srbiji 1918-1941. (Knj. I)*, 37.

¹³ Branislav Gligorijević, "O nastavi na jezicima narodnosti u Vojvodini 1919-1929", *Zbornik za istoriju*, Matica srpska, Novi Sad, 1972, br. 5, 75-80.

za učitelje, udžbenicima itd.¹⁴ Posebna pažnja posvećena je izgradnji jedinstvenih nastavnih planova i programa, ali je rad i na tome išao dosta tromo, pa je prvi jedinstveni nastavni plan za četverogodišnju osnovnu školu donesen tek 1925. godine, a naredne, 1926. godine i jedinstveni nastavni program.¹⁵

U nedostatku jedinstvenog zakonodavstva, osnova za postupanje prema manjinskim školama tokom dvadesetih godina XX stoljeća bile su odredbe Vidovanskog ustava i za njega vezane odredbe Ugovora o zaštiti manjina (Senžermenški mirovni ugovor). Školovanje manjinske djece na maternjem jeziku tretirano je u članu 16. Vidovanskog ustava: “*Manjinama druge rase i jezika daje se osnovna nastava na njihovom materinskom jeziku pod pogodbama, koje će propisati zakon*”.¹⁶ Ova odredba je bila u vezi sa članovima 8 i 9 Ugovora o zaštiti manjina, prema kojima je manjinskim zajednicama u Kraljevini SHS garantovano pravo na osnovno školovanje na maternjem jeziku, te obavezuje državu da u sredinama sa brojnijim manjinskim stanovništvom osigura nastavu na manjinskim jezicima.¹⁷ Ovim je manjinama dato pravo da imaju nastavu na maternjem jeziku samo u osnovnim školama, što je odgovaralo već postojećoj situaciji u Bosni i Hercegovini, ali ne i u nekim drugim dijelovima Kraljevine SHS, npr. u Vojvodini, gdje je do tada postojala mogućnost rada i srednjih i građanskih škola sa stranim nastavnim jezicima.¹⁸

Vodeći se postavljenim parametrima, iz Ministarstva prosvete povremeno su uredbama, naredbama i pravilima regulirali pitanja manjinskog školstva, a sve u cilju njegovog daljeg unificiranja, reduciranja i stavljanja pod kontrolu manjinskih škola i odjeljenja. Jedna od naredbi koja je išla u tom smjeru bila je Naredba od 18. 6. 1925. godine, kojom ministar prosvjete Pribićević propisuje uvjete pod kojima su se mogle otvoriti škole ili odjeljenja sa stranim nastavnim jezicima. Njome je propisano da je nastavni jezik u javnim osnovnim školama državni jezik, da se dozvoljava otvaranje paralelnih razreda u onim školama gdje ima više od 30 djece sa drugim maternjim jezikom. U takvim razredima prve četiri godine nastava se izvodila na njihovom maternjem jeziku, ali je nastava nacionalne grupe predmeta bila na državnom jeziku (srpski ili hrvatski jezik, historija i geografija Kraljevine SHS). Također, bilo je dozvoljeno kombinirati više

¹⁴ M. Isić, *Osnovno školstvo u Srbiji 1918-1941. (Knj. I)*, 42.

¹⁵ Isto, 46.

¹⁶ “Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca”, *Zbornik zakona i naredaba za BiH*, 1921, 148.

¹⁷ Ilija Pržić, *Zaštita manjina*, Jugoslovensko udruženje za međunarodno pravo, Beograd, 1933, 120-124; B. Gligorijević, “O nastavi na jezicima narodnosti u Vojvodini”, 75.

¹⁸ B. Gligorijević, “O nastavi na jezicima narodnosti u Vojvodini”, 68.

razreda u jednom odjeljenju ako nije bilo 30 učenika za jedan razred, ali tako da u odjeljenju nije smjelo biti više od 50 učenika. Ova naredba je važila od početka školske 1925/26. godine.¹⁹ Kako bi dodatno reducirali manjinske škole i odjeljenja, prosvjetne vlasti primjenjivale su tzv. *analizu prezimena*, kojom je država sebi dala za pravo da procjenjuje porijeklo djece prilikom upisa u škole, a sve kako bi se spriječilo upisivanje djece slavenskog porijekla u njemačke ili mađarske škole. Na taj način je dodatno smanjivan broj djece u manjinskim školama i odjeljenjima.²⁰ Uz povremena obustavljanja i nova pokretanja, *analiza prezimena* bila je prisutna tokom cijelog međuratnog perioda, najčešće u Vojvodini,²¹ a takvi postupci su poduzimani i u BiH.

Jedinstveni *Zakon o narodnim školama* donesen je tek 5. 12. 1929. godine, a u nekoliko članova je tretirao i pitanje manjinskog školstva. Tako je članom 9 bilo predviđeno otvaranje pripremnog razreda u kojima su djeca savladavala osnove *državnog* jezika i tako se pripremala za osnovnu školu na *državnom* jeziku. Upis u pripremini razred nije bio obavezan. Članom 45 bila je predviđena mogućnost osnivanja posebnih odjeljenja sa manjinskim jezicima. Za otvaranje ovakvih odjeljenja bilo je potrebno najmanje 30 učenika jedne manjine ili u izuzetnim slučajevima 25, što je odobravao ministar prosvjete. Program rada u ovim odjeljenjima bio je potpuno isti kao i u ostalim osnovnim školama, a razlika je bila u tome što se nastava izvodila na maternjem jeziku učenika, a *državni* jezik je predavan kao obavezan predmet. U onim mjestima gdje je bilo više odjeljenja sa istim manjinskim jezikom mogli su imati i svog posebnog upravitelja. U članu 46 propisano je da djeca jedne manjine ne mogu pohađati nastavu na drugom manjinskom jeziku, odnosno jeziku koji im nije bio maternji. Predviđalo se i da djeca kojima je *državni* bio maternji jezik ne mogu pohađati nastavu na jeziku neke od manjina ako u mjestu postoji škola ili odjeljenje sa *državnim* jezikom, dok su roditelji manjinci mogli, ako su htjeli, upisati dijete u odjeljenje ili školu sa *državnim* nastavnim jezikom. Manjinska djeca u mjestima gdje nije bilo dovoljno djece da formiraju manjinsko odjeljenje morala su pohađati nastavu na *državnom* jeziku. Članom 47 određeno je da su nastavu mogli izvoditi državni nastavnici koji su morali u potpunosti vladati *državnim* jezikom. Budući da je dio manjinskih škola i u trenutku donošenja ovog zakona imao status privatnih, član 164 indirektno se ticao ovih škola. Naime, privatnim osnovnim školama

¹⁹ Isto, 70; Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 239-240.

²⁰ Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941. Dio 3, Politika i stvaralaštvo*, Stubovi kulture, Beograd, 1997, 65; Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 229.

²¹ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 229-230.

dozvoljeno je da nastave raditi ako se u roku od 4 mjeseca od stupanja na snagu ovog zakona u potpunosti saobraze sa njegovim odredbama. Istovremeno nije dozvoljeno da se mogu otvarati nove privatne škole.²² Novim zakonom praktično je ozakonjena već postojeća praksa,²³ ali je istovremeno konačno unificirano školsko zakonodavstvo.

Uz ovaj zakon važno je spomenuti i Nastavni plan i program za osnovne škole koji je donesen 15. 7. 1933. godine,²⁴ a koji je zamijenio dotadašnje privremene, često nepotpune i nejasne planove i programe.²⁵ Nastavnim planom i programom bili su propisani predmeti i sedmični broj sati za svaki od njih od prvog do četvrtog razreda. Prema ovom planu i programu od prvog razreda djeca su imala predmete: *Nauka o veri s moralnim poukama*, *Narodni jezik (srpsko-hrvatsko-slovenački)*, *Račun s osnovama geometrije*, *Pevanje*, *Telesne vežbe po sokolskom sistemu*. U drugom razredu dobijali su još *Crtanje* i *Lepo pisanje*, a od trećeg razreda i *Zemljopis*, *Istoriju*, *Poznavanje prirode i pouke o zdravlju*, te *Praktična i privredna znanja i umenja (domaćinstvo s ručnim radom)*.²⁶ U manjinskim školama i odjeljenjima primjenjivan je isti nastavni plan i program, s tim što je nastava izvođena na jeziku određene manjine, osim nastave iz nacionalne grupe predmeta (narodni jezik, historija i geografija Kraljevine Jugoslavije). U vezi s ovim nastavnim planom i programom, ministar prosvjete je 5. 12. 1935. godine donio i nastavne planove i programe za škole sa njemačkim, mađarskim, rumunskim i čehoslovačkim nastavnim jezikom.²⁷

Donošenje jedinstvenog zakona o osnovnim školama, a nakon njega i jedinstvenog nastavnog plana i programa, ipak nije donijelo i jedinstven pristup ostvarivanju prava manjina na školovanje na svom maternjem jeziku. Kao i do tada, ostvarivanje manjinskih prava je i dalje uveliko zavisilo od međunarodnog položaja i snage matičnih država manjina koje su živjele u Kraljevini Jugoslaviji, dobrih ili loših odnosa Kraljevine Jugoslavije sa matičnim državama manjina, te (ne)zainteresiranosti matičnih država za položaj manjinskog stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji. Tridesetih godina XX stoljeća u više navrata nekim manjinskim zajednicama bit će davane olakšice u pitanjima manjinskog školstva,

²² M. Isić, *Osnovno školstvo u Srbiji 1918-1941. (Knj. II)*, 18-58.

²³ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 235.

²⁴ M. Isić, *Osnovno školstvo u Srbiji 1918-1941. (Knj. II)*, 58-72.

²⁵ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 232.

²⁶ M. Isić, *Osnovno školstvo u Srbiji 1918-1941. (Knj. II)*, 58.

²⁷ Arhiv Jugoslavije, Beograd (dalje: AJ), Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije (dalje: MPKJ), sign. 66-1281-1527.

dok, s druge strane, druge manjinske zajednice nisu mogle ostvariti čak ni onaj minimum koji im je obećavao Zakon o narodnim školama, Ustav, međunarodni ugovori itd.

Broj škola i odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom

Najbrojnija, ali i jedna od najorganiziranijih manjinskih zajednica u BiH bila je njemačka. Potvrda organiziranosti je i broj škola, odnosno odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom, kako u vrijeme austrougarske uprave tako i u vrijeme kada je BiH bila u sastavu Kraljevine SHS/Jugoslavije.

Od ranije spomenutih 40 osnovnih, četiri više djevojačke škole i dvije srednje škole, koje su otvorene do 1918. godine u BiH, u vrijeme prevrata je radilo (bar prema nekim dokumentima Narodne vlade SHS za Bosnu i Hercegovinu) 33 četverogodišnje osnovne (8 narodnih, 10 konfesijskih i 15 privatnih osnovnih škola) i 4 više djevojačke škole, dok za dvije srednje škole nemamo podatke. Naredbom Narodne vlade od 29. novembra 1918. godine trebalo je odmah zatvoriti osam (8) osnovnih škola ili odjeljenja i sve četiri više djevojačke škole sa njemačkim nastavnim jezikom: Konfesijska rimokatolička osnovna i Viša djevojačka škola u Zavodu sv. Augustina u Sarajevu, Rimokatolička osnovna škola u Zavodu sestara Uršulinaka u Novom Sarajevu, Privatna osnovna škola “Braće kršćanskih škola” u Sarajevu, Rimokatolička osnovna i Viša djevojačka škola u Zavodu sestara “Dragocjene krvi Isusove” u Banjoj Luci, Privatna osnovna škola Društva “Verein der Deutschen” u Zavodu sestara sv. Križa u Bosanskom Brodu, Viša škola “Elektr. dioničarskog društva” u Jajcu, Njemačka vojnička osnovna škola u Trebinju, odjeljenje sa njemačkim nastavnim jezikom u Rimokatoličkoj osnovnoj školi i Viša djevojačka škola u Zavodu sestara “Božje Ljubavi” u Tuzli i njemačko odjeljenje Osnovne škole u Zavodu milosrdnih sestara sv. Vinka u Mostaru.²⁸ Spisak škola ili odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom kojima je izričito dozvoljen dalji rad bio je nešto duži. Dozvoljen je dalji rad narodnim osnovnim školama u Franz-Josefsfeldu /Petrovom Polju/ (k. Bijeljina), Branjevu (k. Zvornik), Glogovcu /Schutzberg/ i Šibovskoj (k. Prnjavor), Tesliću i Franje Ferdinanda Visu /Putnikovom Brdu/ (k. Tešanj), Kreki (k. Tuzla) i Opsječkom (k. Banja Luka), zatim konfesijskim školama u Gornjem, Srednjem i Donjem Windhorstu /Novoj Topoli/ (k. Bosanska Gradiška) i Rudolfstalu /Aleksandrovac/ (k. Banja Luka). Na kraju, dozvoljen je dalji rad i privatnim osnovnim školama u

²⁸ ABiH, NVSHS, sign. 13680 prez.

Dubravama i Vrbaški (k. Bosanska Gradiška), Lukavcu (k. Tuzla), Jajcu (k. Jajce), Drvaru i Oštrelju (k. Bosanski Petrovac), Vučjoj Poljani i Mijačici (k. Ključ), Dobrljinu (k. Bosanski Novi), dvjema školama u Zavidovićima (k. Žepče), Potocima (k. Glamoč) i Čardaku (k. Varcar-Vakuf).²⁹

Sprovođenje navedene naredbe u vrlo kratkom vremenskom periodu znatno je reduciralo broj škola i odjeljenja s njemačkim nastavnim jezikom. Pored zatvaranja škola kojima je to izričito naređeno, na smanjenje njihovog broja znatno je utjecalo sprovođenje naredbe da se iz škola sa stranim jezicima moraju ispisati sva djeca kojima je maternji jezik bio srpski, hrvatski ili slovenački. Neke od škola morale su zbog drastičnog smanjivanja broja polaznika zatvoriti svoja vrata ili uvesti nastavu samo na srpskom ili hrvatskom jeziku. Značajan utjecaj na smanjenje broja manjinskih škola imali su i lokalni privremeni organi vlasti, odnosno mjesna narodna vijeća u pojedinim industrijskim mjestima u BiH koji su i prije intervencije Narodne vlade u pitanju manjinskih škola samostalno i samoinicijativno pokušali riješiti pitanje manjinskih škola u svojim sredinama. Tako je npr. Mjesni odbor Narodnog vijeća u Tesliću 19. 11. 1918. godine zatvorio odjeljenje sa njemačkim nastavnim jezikom u lokalnoj osnovnoj školi u Tesliću pod izgovorom da je u tom odjeljenju svega 11 djece njemačke narodnosti, a da su ostalih 44 djece Slaveni, koji su silom tjerani u njemačku školu. Zatvaranje je odmah izvršeno. Međutim, deset dana kasnije Narodna vlada Narodnog vijeća donijela je naredbu o manjinskim školama u kojoj je ovom odjeljenju bio dozvoljen dalji rad, a sredinom decembra i direktno se obratila lokalnom Narodnom vijeću i spomenutoj školi sa zahtjevom da se ukinuto odjeljenje ponovo uspostavi jer mu je svojom naredbom vlada to dozvolila. Pokušaji da se to odjeljenje ponovo uspostavi nisu dali rezultate, jer su bivši članovi Narodnog vijeća, čak i nakon njegovog rasformiranja, na sve načine ometali rad škole i nisu dozvoljavali njegovo ponovno uspostavljanje. Provjera nacionalnog sastava učenika u spornom odjeljenju pokazala je da su lokalni vlastodršci, blago rečeno, skrivali broj djece kojima je njemački maternji jezik. Ustanovljeno je da je kod 48 djece koja su pohađala nastavu na njemačkom jeziku njemački i bio maternji jezik, kod dvoje je maternji jezik bio mađarski, kod dvoje češki i svega jedno dijete sa hrvatskim kao maternjim jezikom. Nastojanja vlade da se ovo odjeljenje ponovo uspostavi nisu dala rezultate. I pored oštro intoniranog dopisa kojim Zemaljska vlada početkom

²⁹ ABiH, NVSHS, sign. 13680 prez. Iako u navedenoj naredbi nije spomenuto koji se nastavni jezik koristio u ovim školama, na osnovu ranijih, ali i kasnijih arhivskih dokumenata i literature utvrdili smo nedostajuće podatke. Za neke od škola na spisku nismo uspjeli utvrditi koji je jezik bio nastavni (škole u Čardaku, Vučjoj Poljani, Mijačici), ali sa velikom dozom sigurnosti možemo pretpostaviti da je nastavni jezik u tim školama bio njemački.

marta 1919. godine obavještava Narodnu školu u Tesliću da njemačko odjeljenje može nastaviti sa radom, te da nije ni trebalo prekidati rad, stvari se nisu promijenile.³⁰ Iz škole u Tesliću početkom maja 1919. godine odgovaraju Kotarskom uredu u Tešnju i neotvaranje njemačkog odjeljenja pravdaju činjenicom da nije moguće otvoriti odjeljenje usred školske godine, te da nema udžbenika za takvu nastavu.³¹ Opstrukcije iz lokalne sredine imale su presudnu ulogu u gašenju ovog odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom. Međutim, u tom procesu značajnu ulogu odigrali su i roditelji djece iz njemačkog odjeljenja, koji se nisu dovoljno angažirali na njegovom očuvanju ili obnavljanju rada, kao i Zemaljska vlada koja na primjeru Teslića nije pokazala da čvrsto stoji iza vlastitih naređenja. Svi spomenuti elementi doveli su do toga da do tridesetih godina XX stoljeća nema podataka da je postojalo njemačko odjeljenje u tesličkoj osnovnoj školi.

Slična stvar desila se i sa Privatnom osnovnom školom sa njemačkim nastavnim jezikom firme “Elektrobosna” u Jajcu. Lokalno Narodno vijeće zatvorilo je 19. 11. 1918. godine školu sa njemačkim nastavnim jezikom pri firmi “Elektrobosna” u Jajcu. Međutim, na ovu odluku žalio se direktor fabrike Narodnoj vladi SHS za BiH, odakle je 5. 12. 1918. godine stigla naredba upućena Kotarskom uredu u Jajcu u kojoj je zahtijevano da se u skladu s vladinom naredbom dozvoli dalji rad Privatnoj osnovnoj školi sa njemačkim nastavnim jezikom, a da se zabrana rada odnosi samo na Višu školu u istoj fabrici.³² Za razliku od škole u Tesliću, čini se da su lokalni organi vlasti u Jajcu dozvolili ponovno otvaranje ove škole jer se u maju 1919. godine u ovoj osnovnoj školi nastava izvodila i na njemačkom jeziku.³³

Pored toga, organi vlasti vršili su pritisak na tzv. fabričke škole i njihove vlasnike prvo da u nastavu uvedu srpski ili hrvatski jezik, a nakon toga i da potpuno organiziraju nastavu na srpskom ili hrvatskom jeziku. Tako je Zemaljska vlada za BiH 17. 7. 1919. godine tražila od Okružne oblasti u Travniku da pokuša kod firme Otta Steibeisa u Potocima kod Glamoča isposlovati da *ono u vlastitom interesu*, (podvukao E. O.) *kao i u interesu naroda kod osnovne škole u*

³⁰ ABiH, ZVBiH (opća), k. 62, sign. 87/198/1.

³¹ Odgovor iz škole u Tesliću upućen je 8. maja 1919. godine Kotarskom uredu u Tešnju, a potpisuje ga učiteljica V. Jusić. Tu stoji: *Obzirom na gornju naredbu daje se p.n. do znanja, da se njemački odio ove škole ove godine ne misli otvarati, i to s razloga, što je odmaklo vrijeme, a do sada prešlo 28 učenika(ca) u srp.hrv.odjel, te premalen broj ostaje za njemački odio. Osim toga ne posjeduje škola nikakvih njemačkih knjiga.* ABiH, ZVBiH (opća), k. 62, sign. 87/198/2.

³² ABiH, NVSHS (opća), k. 6, sign. 81/20/161.

³³ ABiH, ZVBiH (opća), k. 26, sign. 47/1/99.

*Potocima, pored odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom, stvori i odjeljenje sa srpsko-hrvatskim nastavnim jezikom, ili da udesi poludnevnu nastavu za pomenuta odjeljenja, ili konačno, da u školi bude nastavni jezik srpsko-hrvatski, a učenicima kojima je materinski jezik njemački uče kroz sva četiri godišta njemački.*³⁴ Iz Travnika je uskoro stigao odgovor da je ova firma svoju školu u Potocima pretvorila u školu sa srpskim/hrvatskim jezikom, ali je istovremeno molila da se dozvoli organiziranje nastave na njemačkom jeziku za djecu kojoj je njemački bio maternji.³⁵ Okružna oblast u Travniku je u maju 1919. godine preporučila da školu firme “Eissler i Ortlieb” u Zavidovićima od septembra te godine pretvori u školu sa srpskim ili hrvatskim jezikom.³⁶

Na kraju, na reduciranje broja škola i odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom utjecala je i činjenica da je tokom prvih godina postojanja Kraljevstva SHS Bosnu i Hercegovinu napustilo nekoliko hiljada Nijemaca. Zbog dobrovoljnog (pojedinačnog i organiziranog) i nasilnog (protjerivanje) iseljavanja broj Nijemaca u Bosni i Hercegovini se smanjio sa 22 968 osoba 1910. godine na 16471 osoba 1921. godine.³⁷

Trend smanjivanja škola i odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom nastavljen je i narednih godina. Postepeno su ukidane ili pretvarane u škole sa srpskim ili hrvatskim nastavnim jezikom, pa su do 1920. godine prestale sa radom škole u Dubravama, Vrbaški, Jajcu, Vučjoj Poljani, Zavidovićima (obje škole) i Dobrljinu, gdje je uvedena nastava na srpskom ili hrvatskom jeziku.³⁸

Posljedice ove redukcije možemo vidjeti i u jednom arhivskom dokumentu iz 1924. godine. Te godine u BiH radilo je svega deset osnovnih škola u kojima je na-

³⁴ ABiH, ZVBiH (opća), k. 52, sign. 72/122/109.

³⁵ ABiH, ZVBiH (opća), k. 52, sign. 72/122/109.

³⁶ ABiH, ZVBiH (opća), k. 63, sign. 90/109/14.

³⁷ E. Omerović, *Nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini*, 59-61.

³⁸ ABiH, ZVBiH (opća), k. 162, sign. 86/146/1; ABiH, ZVBiH (opća), k. 63, sign. 88/28/2. Godine 1920. u Ministarstvu prosvete Kraljevstva SHS uopće nemaju podatke o broju manjinskih škola u BiH, a i u Zemaljskoj vladi u Sarajevu, čini se, ne raspolažu kompletnim podacima. U odgovoru Ministarstvu prosvete, a koji je sastavljen u Zemaljskoj vladi, navedeno je koje su to škole u BiH zatvorene nakon primjene naredbe od 29. novembra 1918. godine i iz tog odgovora se vidi da u Zemaljskoj vladi nisu raspolagali kompletnim niti tačnim podacima. Npr. nigdje se ne spominje zatvaranje škole sa njemačkim nastavnim jezikom u Dobrljinu ili njeno pretvaranje u školu sa srpskim ili hrvatskim jezikom, a u toj školi je krajem 1918. godine nastava na njemačkom zamijenjena nastavom na srpskom ili hrvatskom jeziku. Također, ne spominje se da su zatvorene škole sa njemačkim nastavnim jezikom u nekim šumskim radilištima (npr. škole u Čardaku, Mijačici, itd.), iako su te škole najvjerovatnije zatvorile svoja vrata neposredno nakon prevrata.

stavni jezik bio njemački – u Lukavcu, Petrovom Polju, Dubrava-Koloni, Branjevu, Glogovcu, Šibovskoj, Donjoj, Srednjoj i Gornjoj Novoj Topoli i Aleksandrovcu.³⁹

U ovom periodu kada se broj škola sa stranim nastavnim jezikom konstantno smanjivao bilo je pokušaja da se osnuju nove škole, a u nekim mjestima je, čini se, to i uspjelo. Neki od istraživača spominju da je tokom 1919. godine u Pošincima (vjerovatno je riječ o Božincima u kotaru Derventa) otvorena osnovna škola sa njemačkim nastavnim jezikom.⁴⁰ Međutim, podatak da se u vrijeme kada se po BiH zatvaraju osnovne škole sa njemačkim nastavnim jezikom i u mnogo većim mjestima otvara škola u koloniji koja je 1921. godine imala samo 85 Nijemaca zvuči u najmanju ruku čudno. Pored toga, ova škola se i ne spominje nigdje u zvaničnim statistikama i dokumentima, tako da pretpostavljamo da je najvjerovatnije riječ o organiziranju vjerske poduke na njemačkom jeziku u ovom selu. Ovakvih škola koje nisu bile dio zvaničnog školskog sistema bilo je još u BiH. U selu Pro-sara, u kotaru Bosanska Dubica, od 1923. godine radila je škola sa njemačkim nastavnim jezikom. U ovoj školi učenici su učili *nauku vere, čitati i pisati i računati i to sve na njemačkom jeziku*. Nastavu je izvodio učitelj Nijemac, a školu su izdržavali seljani koji su učitelja snabdijevali namirnicama, a novčani honorar učitelj je dobijao od društva *Gustav-Adolf-Verein* iz Berlina. Ova škola je radila bez ikakvih problema sve dok organi vlasti nisu saznali za njeno postojanje, te je 1932. godine naređeno njeno zatvaranje jer nije radila u skladu s odredbama Zakona o narodnim školama.⁴¹ Zaista je nevjerojatno da je ova škola, iako se radilo o vjerskoj poduci s osnovama pismenosti, uspjela opstati tako dugo a da organi vlasti nisu znali za njeno postojanje. Ukoliko nju uzmemo za primjer, sasvim je vjerovatno da je i u drugim njemačkim kolonijama u tom periodu moglo postojati nešto slično.

Neposredno nakon smjene vlasti 1918. godine zabilježena je i jedna inicijativa da se organizira neka vrsta stručne (srednje) škole na njemačkom jeziku. Poljoprivredno društvo u Novoj Topoli (*Landwirtschaftlicher Verein*) u septembru 1919. godine u ovom mjestu otvorilo je Poljoprivrednu školu za djecu sa završenom osnovnom školom. Školu je pohađalo 60 učenika (30 mlađih u jutarnjem terminu od 8 do 12 sati i 30 starijih u večernjem terminu od 6 do 8 sati). Nastava je izvođena tri puta sedmično na njemačkom jeziku.⁴² Zbog tromе administracije

³⁹ ABiH, Ministarstvo prosvete Kraljevine SHS-Odjeljenje za BiH 1924. (dalje: MP), k. 6, sign. 3074/1924.

⁴⁰ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 228.

⁴¹ AJ, MPKJ, sign. 66-1503-1633.

⁴² Nastavni predmeti bili su: *Računstvo, Geometrija i poljomjerstvo, Risanje, Prirodopis, Zemljopis, Srpskohrvatski jezik, Njemački jezik, Gospodarstvo i uzgajanje vrta za povrće*,

i sporog rješavanja molbe za odobravanje rada, škola je uspjela raditi gotovo godinu dana, te je tek u augustu 1920. godine Zemaljska vlada odbila molbu za njeno otvaranje, jer je naredba od 29. 11. 1918. godine dozvoljavala postojanje samo osnovnih škola sa stranim nastavnim jezikom. Doduše, ostavljena je mogućnost da se molba ponovo razmatra ako bi osnivači kao nastavni jezik uveli srpski ili hrvatski, ali budući da nakon toga više nema podataka o radu ove škole, očigledno je da ona nije nastavila sa radom.⁴³

U vrijeme donošenja *Zakona o narodnim školama* u BiH je i dalje radilo deset škola u kojima je nastava izvođena (i) na njemačkom nastavnim jeziku – u Petrovom Polju, Dubravama, Branjevu, Glogovcu, Šibovskoj, Donjoj Topoli, Srednjoj Topoli, Gornjoj Topoli, Aleksandrovcu i Lukavcu. Iz spiska manjinskih škola koje i dalje rade vidljivo je da su opstale škole u brojčano jakim zemljoradničkim kolonijama, a samo jedna od njih je bila fabrička – u Lukavcu.

Do određenih promjena na polju njemačkog školstva u BiH dolazi tek nakon donošenja *Zakona o narodnim školama*, kojim su ozakonjeni uvjeti pod kojima su mogle raditi i biti osnovane nove škole ili odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom. Pored toga, promjene u spoljnopolitičkim prilikama i lagano okretanje Kraljevine Jugoslavije prema Njemačkoj dovelo je tridesetih godina XX stoljeća do izuzimanja njemačke manjine od nekih ograničenja i do davanja određenih dodatnih prava, što je prouzrokovalo življu aktivnost na osnivanju novih odjeljenja u Kraljevini Jugoslaviji i BiH. Ministar prosvjete Božidar Maksimović 1. 9. 1930. godine Uredbom je omogućio Nijemcima da djecu u osnovnu školu upisuju na osnovu izjave roditelja i porodičnog jezika. Upis u škole obavljale su komisije sastavljene od predstavnika roditelja i školskih vlasti, dok je sporne slučajeve rješavao ministar prosvjete. Tom uredbom Nijemcima je dozvoljeno i da državni jezik ubuduće uče tek od trećeg, a ne od prvog razreda, kako je bilo propisano *Zakonom o narodnim školama*. Njemački učitelji mogli su organizirati analfabetske kurseve i pod nadzorom vlasti podučavati *državni* jezik. Njemački jezik uveden je i u prva dva razreda viših osnovnih škola, dozvoljeno je otvaranje privatnih vrtića, te osnivanje Privatne njemačke učiteljske škole.⁴⁴

Ove promjene brzo su se osjetile i u BiH, gdje je njemačka manjinska zajednica tokom tridesetih godina XX stoljeća u nekoliko bosanskohercegovačkih mjesta pokušala otvoriti nova odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom. U

Gospodarstveno knjigovodstvo i gospodarstveno dopisivanje, Pjevanje, Gomilanje (iz opisa se vidi da je riječ o tjelesnom odgoju) i *Krasopis*. ABiH, ZVBiH (opća), k. 186, sign. 153/15/1.

⁴³ ABiH, ZVBiH (opća), k. 186, sign. 153/15/1.

⁴⁴ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 251.

Derventskom srezu takva inicijativa zabilježena je u selima Kadar i Vrbovac, koja su gravitirala školi u Svilaju. U junu 1930. godine mještani sela Kadar uputili su molbu Ministarstvu prosvete da im se dozvoli otvaranje škole sa njemačkim nastavnim jezikom. Uz molbu su priložili 26 potpisa i predložili da se nastava izvodi u objektu u kojem su djeca do tada imala vjersku poduku. Istovremeno su i mještani obližnjeg Vrbovca također uputili molbu Ministarstvu prosvete, te su i oni također priložili potpise za 26 djece njemačkog maternjeg jezika. Za slučaj otvaranja njemačke škole u Kadru interesantna je činjenica da su lokalne sreske vlasti u Derventi smatrale da se treba dopustiti otvaranje ovog odjeljenja, dok je u drugim slučajevima upravo iz lokalnih zajednica dolazilo najviše otpora otvaranju njemačkih odjeljenja ili škola. Ministarstvo prosvete 22. decembra 1930. godine dozvolilo je otvaranje odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom, a mještani su čak do početka naredne školske godine (1931/32) izgradili novu školsku zgradu za ovo odjeljenje. Molbi mještana Vrbovca nije udovoljeno, te je preporučeno da djeca iz Vrbovca budu upisana u ovu školu u Kadru. Međutim, čini se da ovo odjeljenje nikada nije počelo sa radom. U oktobru 1932. godine škola još uvijek nije počela sa radom, jer nikada nije postavljen nastavnik. Ovo odjeljenje formalno je postojalo i 1932/33. godine, ali nije jasno da li je i stvarno radilo. Sreske vlasti su predlagale da se u novonapravljenoj školi u Kadru otvori odjeljenje sa državnim jezikom. Kako u statistikama tridesetih godina XX stoljeća nije navođeno da je ova škola radila, možemo pretpostaviti da njemačko odjeljenje u Kadru nikada nije ni profunkcionisalo zbog nedostatka nastavnog kadra.⁴⁵

Sredinom juna 1930. godine grupa roditelja njemačke narodnosti iz Zavidovića podnijela je Ministarstvu prosvete molbu da im se dozvoli formiranje odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom u Mješovitoj narodnoj osnovnoj školi “Kralj Petar I Veliki Oslobodilac” u Zavidovićima. Uz molbu je dostavljen i spisak sa imenima 26 djece i potpisima roditelja. U narednim mjesecima trajala je prijevika na relaciji Sresko načelstvo u Žepču – KBU Drinske banovine – Ministarstvo prosvete u Beogradu kako bi se utvrdilo da li zaista postoje zakonski uvjeti za otvaranje ovog odjeljenja. Čak i prije nego je došlo odobrenje za otvaranje ovog odjeljenja, Sresko načelstvo dozvolilo je da se u spomenutoj školi otvori odjeljenje sa njemačkim nastavnim jezikom i ono je izgleda počelo sa radom početkom školske 1931/1932. godine, a zvanično dopuštenje za otvaranje ovog odjeljenja od Ministarstva prosvete došlo je tek 10. 3. 1932. godine. Kako je u ovom odjeljenju od početka bilo problema sa brojem upisane djece, to su odmah počeli stizati i prijedlozi da se odjeljenje zatvori. Zbog svega 22 djece

⁴⁵ AJ, MPKJ, sign. 66-1541-1664.

koja su redovno pohađala nastavu u ovom odjeljenju tokom školske 1932/1933. godine ministar prosvjete je 19. 11. 1932. godine donio odluku da se spomenuto odjeljenje zatvori. Međutim, na molbu roditelja ova odluka je odgođena do kraja školske godine. Šta se desilo s ovim odjeljenjem, nije jasno, jer nema kontinuiranih podataka o njenom radu. Ovo odjeljenje spominje se 1934. godine,⁴⁶ a nakon toga nema podataka o njemu sve do 11. 8. 1937. godine, kada ministar prosvjete donosi odluku da se ovo odjeljenje zatvori zbog malog broja djece (24). Ipak, ponovo je pokušano 1939. godine da se odjeljenje sa njemačkim nastavnim jezikom otvori, prikupljeni su potpisi i priložen spisak sa imenima 31 djeteta. Ponovo je sprovedena procedura provjera, a lokalni organi vlasti i Kraljevska banska uprava Drinske banovine Ministarstvu su preporučivali da se ne daje odobrenje za otvaranje ovog odjeljenja. Kako je riješena ova molba, nije nam poznato.⁴⁷

Sličnu situaciju imamo 1930. godine u Tesliću. I tu je njemačka manjina podnijela molbu sa imenima 36 djece i potpisima roditelja. I ovdje je bilo otpora u lokalnoj sredini otvaranju odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom. Iako školski odbor nije imao ništa protiv otvaranja ovog odjeljenja, sreski načelnik u Tešnju preporučuje Kraljevskoj banskoj upravi da se ne daje odobrenje za njegovo otvaranje uz obrazloženje da je većina potpisanih roditelja imala državljanstvo Kraljevine Jugoslavije, a da djeca poznaju državni jezik. Ipak, ministar prosvjete u decembru 1930. godine dozvolio je otvaranje njemačkog odjeljenja u Tesliću, ali u januaru 1931. godine ministar bez obrazloženja donosi novu odluku i na preporuku Kraljevske banske uprave Drinske banovine donosi odluku da se njemačko odjeljenje u školi u Tesliću ne može otvoriti jer nisu ispunjeni uvjeti iz čl. 45 *Zakona o narodnim školama*.⁴⁸

Odjeljenje sa njemačkim nastavnim jezikom otvoreno je i u Bijeljini školske 1936/37. godine. Iako su bili ispunjeni zakonski uvjeti za otvaranje (dovoljan broj djece – 49) i od Ministarstva prosvete stiglo odobrenje za otvaranje ovog odjeljenja, ipak je bilo određenih zastoja. Prvi problem odnosio se na osiguravanje prostora, ali je problem riješen smještanjem njemačkog odjeljenja u Žensku osnovnu školu u Bijeljini. Drugi problem odnosio se na nedostatak učitelja, te je prošlo nekoliko mjeseci dok nije osiguran učitelj koji bi radio u ovom odjeljenju.⁴⁹

⁴⁶ AJ, MPKJ, sign. 66-2037-2004.

⁴⁷ AJ, MPKJ, sign. 66-2043-2005; AJ, MPKJ, sign. 66-3231-2342; AJ, MPKJ, sign. 66-2031-1982.

⁴⁸ AJ, MPKJ, sign. 66-1933-1918.

⁴⁹ AJ, MPKJ, sign. 66-1490-1625.

Godine 1939. i stanovnici Sitneža u Prnjavorskom srezu Ministarstvu prosvete podnijeli su molbu za otvaranje odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom. Iako su roditelji priložili spisak sa 38 djece koja bi pohađala ovu školu, molba je odbijena jer u mjestu nije bilo školske zgrade u koju bi odjeljenje bilo smješteno. Roditeljima je preporučeno da molbu ponovo podnesu kada bude sagrađena škola.⁵⁰

Kao što se može vidjeti, ovaj početni polet u njemačkoj manjinskoj zajednici u BiH nije doveo do dramatičnog povećanja broja škola ili odjeljenja na njemačkom nastavnim jezikom. Nekoliko novih odjeljenja je otvoreno, ali najčešće uz dosta otpora i opstrukcija uglavnom od strane lokalnih organa vlasti.⁵¹ Ova novootvorena odjeljenja uglavnom nisu bila dugog vijeka. Pored toga, neke od škola koje su funkcionirale već duže vrijeme zatvorene su zbog smanjenja broja učenika. Njemačko odjeljenje u Lukavcu sigurno je radilo u školskoj 1931/1932. godini, kada ga je pohađalo 23 djece,⁵² a posredne podatke o njegovom radu imamo i iz 1934. godine.⁵³ Trenutno nam nije poznato do kada je ovo odjeljenje postojalo. Odjeljenje sa njemačkim nastavnim jezikom u Državnoj osnovnoj školi u Branjevu zatvoreno je uoči početka školske 1938/1939. godine zbog malog broja polaznika. Prethodnu godinu ovo odjeljenje pohađalo je 25 djece njemačkog maternjeg jezika. Djeca iz ovog rasformiranog odjeljenja trebala su biti raspoređena po razredima sa državnim nastavnim jezikom iste škole.⁵⁴

Pred kraj međuratnog perioda, u vrijeme kad u nekim drugim krajevima Kraljevine Jugoslavije dolazi do povećanja broja škola i odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom zbog učinjenih ustupaka, u BiH sve se vratilo na pozicije prije 1929. godine. Početkom školske 1939. godine u BiH bilo je svega 9 osnovnih škola sa njemačkim nastavnim jezikom u kojima je bilo 16 odjeljenja.⁵⁵ Iako nisu navedena poimenično, možemo pretpostaviti na osnovu drugih podataka da su tada radile škole u Petrovom Polju i Bijeljini u Drinskoj banovini, te škole u Donjoj, Srednjoj i Gornjoj Topoli, Aleksandrovcu, Glogovcu, Šibovskoj i Dubrava-Koloni na teritoriji Vrbaske banovine.

⁵⁰ AJ, MPKJ, sign. 66-1823-1843.

⁵¹ Ovaj otpor prema otvaranju njemačkih škola nije bio bosanska specifičnost i bio je prisutan i u drugim dijelovima Kraljevine SHS/Jugoslavije u kojima su živjeli Nijemci. Jak otpor prema otvaranju njemačkih škola bio je prisutan u Hrvatskoj i posebno u Sloveniji. Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 252.

⁵² AJ, MPKJ, sign. 66-3228-2342.

⁵³ AJ, MKPJ, sign. 66-2037-2004.

⁵⁴ AJ, MPKJ, sign. 66-2043-2005.

⁵⁵ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 262.

Nastavni planovi i programi, udžbenici

Kada su u pitanju nastavni planovi i programi, u školama i odjeljenjima sa njemačkim nastavnim jezikom u BiH nastava je izvođena prema planovima i programima koji su u tom trenutku važili, ali je ponekad bilo manjih ili većih odstupanja zbog objektivnih ili subjektivnih razloga. Prvih godina nakon stvaranja Kraljevine SHS nadzornici u njemačkim školama bilježe odstupanja od utvrđenih planova, pa su npr. u školi u Glogovcu 1924. godine nastavu historije i geografije učitelji izvodili na njemačkom jeziku.⁵⁶ I u kasnijim godinama bilo je sličnih odstupanja. U školama u Glogovcu i Šibovskoj 1931. godine nastava na njemačkom izvođena je samo za djecu u I i II razredu, dok su njemačka djeca u III i IV razredu nastavu slušala na srpskom/hrvatskom jeziku pomiješana sa domaćom djecom. Roditelji Nijemci u Glogovcu krajem 1931. godine tražili su otvaranje još jednog odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom kako bi djeca mogla pohađati nastavu na njemačkom i u III i IV razredu, ali je nastava na njemačkom jeziku u ovom drugom odjeljenju počela tek od školske 1932/33. godine zbog problema sa postavljanjem još jednog učitelja/učiteljice koji je mogao nastavu izvoditi na njemačkom jeziku.⁵⁷

Podataka o udžbenicima koji su korišteni u ovim školama vrlo je malo. Udžbenici na njemačkom jeziku koji su korišteni do 1918. godine u početku su cenzurisani, tj. iz njih su izbacivani određeni sadržaji, a zatim su i povučeni iz upotrebe, a izrada novih je zbog različitih razloga bila otežana – nedostatak kvalifikovanih autora koji bi mogli pripremiti udžbenike na više jezika, nedostatka novca, pa čak i nedostatka papira.⁵⁸ Dosadašnjim istraživanjima došli smo do naslova tek nekoliko udžbenika koji su korišteni u nastavi tokom 1924. godine. U Osnovnoj školi u Lukavcu za njemački jezik korišteni su sljedeći udžbenici: u I razredu "*Lesebuch*" für österreichische allg. Volksschulen. Erste Teil. (Fiebel), von E. Reinelt. (X. Auflage). Wien 1921. Verlag von Tempsky; u II razredu "*Deutsches Lesebuch*" für die zweite Kl. der Volksschulen, verfasst vom Karl Schlegel (odobren od Ministarstva prosvete, odsjek za B.B.B. 1919. godine) u izdanju Knjižare "Lipšica i Lampla" iz Subotice; u III razredu "*Deutsches Lesebuch*" für Volksschulen, III Schuljar autora A. Jorgovića iz Subotice (odobren od Ministarstva prosvete, odsjek za B.B.B. 1919. godine); u IV razredu "*Deutsches Lesebuch*" für Volksschulen, IV Schuljar, autora A. Jorgovića iz

⁵⁶ ABiH, MP, k. 7, sign. 5342/1924.

⁵⁷ AJ, MPKJ, sign. 66-1823-1843.

⁵⁸ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 227.

Subotice (odobren od Ministarstva prosvete, odsjek za B.B.B. 1919. godine). Kao udžbenici za računanje u istoj školi korišteni su u II razredu *Dr. Močniks "Zweites Rechebuch" für österreiche allg. Volksschulen. Ausgabe A. Verarbeitet von K. Kraus und M. Habermal. Schilbühnerverlag Wien 1918*, a u III i IV razredu *računice (Rechebuch) za III. i IV. godište osnovnih škola republike Njemačke Austrije. (Novija izdanja.)*.⁵⁹

Broj djece obuhvaćene školovanjem na njemačkom jeziku

Koliko je djece njemačkog maternjeg jezika u BiH tokom međuratnog perioda bilo obuhvaćeno osnovnim školovanjem na maternjem jeziku, a koliko je takve djece pohađalo nastavu na državnom jeziku? Zvanične statistike često nisu u potpunosti pouzdane ni kod utvrđivanja broja škola sa njemačkim nastavnim jezikom, a utvrđivanje broja učenika u tim školama bilo bi još teže. Parcijalni podaci o broju djece Nijemaca koja su pohađala pojedine osnovne škole ne pomažu nam mnogo, a prve podatke o broju njemačke djece koja su bila obuhvaćena osnovnoškolskim obrazovanjem u BiH imamo iz školske 1923/24. godine. Tada je u 550 državnih, 33 konfesijske i 5 privatnih osnovnih škola u BiH bilo upisano ukupno 74.053 učenika, ali je na kraju školske godine u klupama ostalo 69.968 učenika. Od ovog broja 67.365 bila su djeca kojima je maternji jezik bio srpski/hrvatski, dok je 2603 (3,72%) učenika kao maternji jezik naveo neki drugi. Ovaj procenat djece sa manjinskim jezicima nešto je veći od procentualnog učešća manjinske populacije u stanovništvu BiH (3,37% prema popisu iz 1921. godine), ali treba istaknuti da u ovaj broj djece sa manjinskim jezicima nisu ubrojana jevrejska, ali jesu djeca sa slovenačkim maternjim jezikom. Među ovih 2603 učenika najviše je bilo onih sa njemačkim maternjim jezikom – 1225 (1,75%)⁶⁰, što je duplo više od procentualnog učešća Nijemaca u stanovništvu BiH (16.471 osoba njemačkog maternjeg jezika ili 0,87% stanovništva prema popisu iz 1921. godine, odnosno 15.500⁶¹ osoba njemačkog maternjeg jezika ili 0,67% prema popisu stanovništva iz 1931. godine). Iste, 1924. godine nastavom na njemačkom nastavnim jeziku bilo je obuhvaćeno 985 učenika u deset osnovnih škola ili odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom u BiH, ali među njima je sigurno bilo i onih kojima je maternji jezik bio neki

⁵⁹ ABiH, MP, k. 12, sign. 10256/1924.

⁶⁰ ABiH, MP, k. 23, sign. 19370/1924.

⁶¹ U broj od 15.500 osoba njemačkog maternjeg jezika bio je ubrojan i 521 Jevrej.

drugi.⁶² Naime, škole sa njemačkim nastavnim jezikom u BiH i tokom austrougarske uprave i u vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije pohađala su i djeca drugih nacionalnosti. Naravno, to je bilo moguće samo u onim sredinama u kojima nije postojala organizirana nastava na državnom jeziku, kao što je bio slučaj s osnovnim školama u Gornjoj, Srednjoj i Donjoj Novoj Topoli. Statistike govore da je tokom tridesetih godina XX stoljeća u ove tri škole uvijek bilo i djece kojima njemački nije bio maternji jezik – Jugoslavena, Poljaka, Čehoslovaka, Italijana, Rusa i Mađara.

Broj djece obuhvaćene osnovnim obrazovanjem na njemačkom nastavnim jeziku nije se bitnije mijenjao tokom cijelog međuratnog perioda. Povremeno otvaranje novih odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom nije utjecalo na dramatično povećanje broja učenika jer je većina novih odjeljenja bila formirana sa jedva tridesetak učenika, a neka su vrlo brzo i zatvarana. Pred sam kraj međuratnog perioda, početkom školske 1939/40. godine u BiH nastavu na njemačkom jeziku pohađalo je 1010 učenika u devet škola sa 16 odjeljenja.⁶³

Kako je broj djece bio osnovni preduvjet za održanje postojećih ili otvaranje novih škola ili odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom, bez prekida su tokom međuratnog perioda funkcionirale samo one osnovne škole ili odjeljenja u sredinama sa većim brojem njemačkih kolonista i stabilnim prilivom djece njemačkog maternjeg jezika. Takve su bile tri škole u Novoj Topoli, koje su tokom tridesetih godina XX stoljeća imale između 360 i 420 učenika,⁶⁴ zatim škola u Petrovom Polju, u kojoj je gotovo uvijek bilo više od 200 učenika tokom školske godine, a tek nakon 1935. godine taj broj je nešto manji od 200, ali nikada nije pao ispod 185,⁶⁵ te škola u Aleksandrovcu, za koju imamo podatak da ju je 1924. godine pohađalo 119 učenika.⁶⁶ Tu su i njemačka odjeljenja u osnovnim školama u Glogovcu (1934. godine 121 učenik u dva njemačka odjeljenja),⁶⁷ Dubrava-Koloni (1932. godine u dva njemačka odjeljenja 69 djece)⁶⁸ i Šibovskoj (1932. godine 55 učenika u njemačkom odjeljenju).⁶⁹

⁶² Te godine bilo je 34 učenika u Osnovnoj školi u Lukavcu, 207 u Petrovom Polju, 37 u Dubravi, 31 u Branjevu, 135 u Glogovcu, 106 u Šibovskoj, 60 u Donjoj Topoli, 136 u Srednjoj Topoli, 120 u Gornjoj Topoli i 119 u Aleksandrovcu. ABiH, MP, k. 6, sign. 3074/1924.

⁶³ AJ, MPKJ, sign. 66-7-25; Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 262.

⁶⁴ AJ, MPKJ, sign. 66-3222-2342.

⁶⁵ AJ, MPKJ, sign. 66-3221-2342.

⁶⁶ ABiH, MP, k. 6, sign. 3074/1924.

⁶⁷ AJ, MPKJ, sign. 66-2994-2338.

⁶⁸ AJ, MPKJ, sign. 66-1504-1634.

⁶⁹ AJ, MPKJ, sign. 66-1823-1843.

Učitelji

Broj učitelja njemačke narodnosti nakon smjene vlasti 1918. godine se smanjio. Iako nemamo pouzdanih podataka o tome, možemo pretpostaviti da je među iseljničkom masom bilo i učitelja koji su napustili BiH kada i njihovi učenici. Broj nastavnika Nijemaca u BiH tokom međuratnog perioda nikada nije bio posebno velik i sve vrijeme se osjećao nedostatak njemačkog učiteljskog kadra. Godine 1924. u spomenutih deset osnovnih škola sa njemačkim nastavnim jezikom radilo je 18 učitelja. Ovaj podatak treba uzeti s rezervom, jer ne možemo biti sigurni da su svi oni bili Nijemci, kao ni da u drugim osnovnim školama u BiH nije bilo Nijemaca.⁷⁰ Kao primjer možemo uzeti školu u Petrovom Polju. U ovoj školi nastavu je izvodilo 4-6 učitelja, ali nisu svi bili Nijemci, ili se bar nisu tako izjašnjavali, te je među učiteljima u ovoj školi u periodu 1929-1941. godine uvijek bilo po dva, a nekad i tri učitelja Jugoslavena.⁷¹ Međutim, drugi podaci ukazuju na to da su se učitelji nekad izjašnjavali kao Jugoslaveni, iako njihova imena jasno ukazuju na njemačko porijeklo. Tako su početkom tridesetih godina XX stoljeća u ovoj školi kao učitelji radili Josip Klingel (izjašnjavao se kao Nijemac), Paulina Klingel (izjašnjavala se kao Jugoslavenka), Natalija Rubinštajn (izjašnjavala se kao Jevrejka-Jugoslavenka), Anton Falkenburger (izjašnjavao se kao Nijemac) i Sredoje Krivokuća (izjašnjavao se kao Jugoslaven).⁷²

Malobrojnost Nijemaca učitelja negativno se odražavala na školovanje djece na njemačkom jeziku. To smo mogli vidjeti i na primjerima otvaranja nekih novih odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom, kada zbog nedostatka kadra sposobnog za rad u njemačkim odjeljenjima ta odjeljenja nisu ni otvarana ili je njihov rad prolongiran. Čak i u školama u kojima je već dugo postojalo njemačko odjeljenje ili više njih bilo je problema zbog nedostatka kadra. U selu Dubrava-Kolona u Narodnoj osnovnoj školi odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom tokom 1931. i 1932. godine određeno vrijeme nisu funkcionirala upravo zbog ovog problema.⁷³

Uoči početka Drugog svjetskog rata, tokom školske 1939/40. godine, u Vrbaskoj banovini u sedam osnovnih škola sa državnim i njemačkim nastavnim jezikom (11 odjeljenja) radilo je 10 učitelja, a u cijeloj Vrbaskoj banovini bilo je svega 9 učitelja Nijemaca. Istovremeno u dvije škole u Drinskoj banovini (jedna sa njemačkim, i jedna sa državnim i njemačkim jezikom), u pet odjeljenja radilo

⁷⁰ ABiH, MP, k. 6, sign. 3074/1924.

⁷¹ AJ, MPKJ, sign. 66-3221-2342.

⁷² AJ, MPKJ, sign. 66-1489-1625.

⁷³ AJ, MPKJ, sign. 66-1503-1634; AJ, MPKJ, sign. 66-1504-1634.

je 5 učitelja Nijemaca. U cijeloj Drinskoj banovini tada je bilo svega 5 Nijemaca učitelja i najvjerojatnije je da su oni i radili samo u ovih pet odjeljenja.⁷⁴

Zaključak

Njemačka nacionalna manjina u BiH predstavljala je jednu od najorganiziranijih manjinskih zajednica i u svojim rukama imala je gotovo sve poluge potrebne za njegovanje i očuvanje posebnog nacionalnog identiteta. Škola kao vjerovatno najvažniji segment potreban za očuvanje maternjeg jezika igrala je veoma značajnu ulogu u njemačkoj manjinskoj zajednici. Mada je nakon propasti Austro-Ugarske Monarhije došlo do višestrukog smanjivanja broja njemačkih osnovnih i ukidanja srednjih škola i odjeljenja, te naknadno i promjene statusa tih škola, njemačka zajednica tokom čitavog međuratnog perioda imala je na raspolaganju desetak osnovnih škola, odnosno 15-20 odjeljenja sa njemačkim nastavnim jezikom u školama. Školovanjem na njemačkom nastavnim jeziku bila su obuhvaćena uglavnom djeca u seoskim sredinama, dok su u gradovima i industrijskim mjestima bile malobrojne i kratkotrajne. Posebno je interesantno da u Sarajevu između dva svjetska rata nije zabilježena čak ni inicijativa za pokretanje škole na njemačkom jeziku, iako je u gradu bilo dovoljno djece za organiziranje bar nekoliko manjinskih odjeljenja. Na pitanju školovanja djece na njemačkom nastavnim jeziku možemo vidjeti da je ostvarivanje manjinskih prava uveliko zavisilo od međunarodnog položaja i snage Njemačke kao matične države njemačke manjine u Kraljevini Jugoslaviji, dobrih ili loših odnosa Kraljevine Jugoslavije sa Njemačkom, ali i matičnim državama drugih manjina, te (ne)zainteresiranosti Njemačke za položaj njemačkog manjinskog stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji. To je i vidljivo iz postupaka lokalnih (bosanskohercegovačkih) i centralnih (jugoslavenskih) organa vlasti koji su se kretali od prisilnog zatvaranja i značajnog reduciranja škola sa njemačkim nastavnim jezikom, otežavanja rada postojećim školama, zakonskog ograničavanja manjinskih prava i stavljanja škola pod čvrstu kontrolu države tokom 20-ih godina XX stoljeća, do davanja većih prava njemačkoj manjini u pitanjima školovanja od onih koja su bila garantovana zakonima početkom 30-ih godina XX stoljeća, i natrag na početak tog procesa uoči Drugog svjetskog rata. Praktično, iz svih postupaka organa vlasti bilo je vidljivo balansiranje između potrebe da se zadovolje preuzete međunarodne obaveze o zaštiti manjina i želje da se prava manjina što više ograniče.

⁷⁴ AJ, MPKJ, sign. 66-7-25.

SCHOOLS IN THE GERMAN LANGUAGE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (1918–1941)

Summary

During the Austro-Hungarian period there were about 60 active schools in some of the minority languages in Bosnia and Herzegovina. Most of these schools were in the German language and there were 40 Primary schools, 4 High schools for girls (boarding schools) and 2 Secondary schools opened by 1918. After the decline of the Austro-Hungarian monarchy and joining Bosnia and Herzegovina to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, the number of these schools was radically reduced, due to emigration of the German minority population from Bosnia and Herzegovina as well as due the relations and treatment of the new authorities and state power towards minorities. Later, this reduced number of schools in the German language remained the same. During the period between the wars, the only schools, that worked without interruption, were those located in places with majority German population followed by stable and permanent influx of offspring whose mother tongue was German. There were 3 schools located in: Nova Topola- Windhorst, Petrovo Polje- Franz Josefsfeld, Aleksandrovac- Rudolfstale and some German departments of primary schools in Glogovac, Dubrava- Kolona and Sibovska. In the same period, some schools were closed owing to the reduced number of school children (e.g. Lukavac and Branjevo), but if there was a sufficient number of school children new schools were periodically opened (e.g. Zavidovici, Bijeljina). Approximately 1000 pupils, of German nationality, have been included in teaching process while there was an evident and constant deficit of teaching staff in these school departments. The schools in the German language used the same curriculum as schools in Serbian/Croatian language. All school subjects were taught in the German language with the exception of Serbian/Croatian language, History and Geography. Realization and achievements of these minority rights, viewed through the education of school children in the German language mainly depended on the international position and the power

of Germany, as the mother country for the German minority in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, defined positive and negative relations between the Kingdom and Germany, followed by the German un/concerns for the position of the German minority in the Kingdom of Yugoslavia. It can be also evident from the acts and reactions of the local (Bosnian and Herzegovinian) and central (Yugoslav) authorities based from: (e.g. forced closure and drastic reduction of schools in the German language), aggravating the work of existing schools in the German language, legal limitation of minority rights and a firm control of these schools by the state/ country during the 1920s to giving more legislative rights to the German minority, considering the education, that was guaranteed by the laws in the 1930s and back to the beginning of WW II. To sum up, all listed acts conducted by the authorities prove the tendency for the balance between the need to fulfill the assumed international obligations about minority rights on one side, and the tendency to control and limit the same rights on the other.